

KOMPLEKSOMETRIA – OZNACZANIE WŁAŚCIWOŚCI WODY

Cel ćwiczenia

Poznanie wybranych metod oznaczania właściwości fizykochemicznych wody.

Zakres wymaganych wiadomości

1. Własności fizykochemiczne wody.
2. Równanie Nernsta, SEM ogniwi.
3. Zasadowość, kwasowość, twardość wody – definicje, oznaczenia, zastosowanie.
4. Związki kompleksowe - nomenklatura
5. Kompleksometria

1.1. Podstawy teoretyczne

Woda stanowi najważniejszy składnik materii zawierający rozpuszczalne sole, substancje organiczne i gazy. Przy określonych parametrach stanu woda wyróżnia się spośród innych substancji odmiennością właściwości fizykochemicznych, co wpływa w decydujący sposób na naturę świata fizycznego i biologicznego. W każdej dziedzinie życia znajomość właściwości fizykochemicznych wody jest niezmiernie istotna. Dotyczy to szeregu procesów technologicznych, a w tym metod oczyszczania, zmiękczenia, uzdatniania wody oraz gospodarki ściekowej. Zależnie od przeznaczenia w przemyśle wodzie stawiane są różne wymagania. Ogólnie przyjmuje się, że woda powinna być klarowna, bezbarwna, bezwonna, zawierająca jak najmniejsze ilości rozpuszczalnych soli, zwłaszcza wapniowych i magnezowych. Ze względu na różnorodność występujących w wodzie zanieczyszczeń tylko w nielicznych przypadkach wykonuje się pełną jej analizę. Zazwyczaj oznacza się składniki szkodliwe, których dopuszczalną zawartość w określonych dziedzinach przemysłu określają normy. Przeważnie każdy ze składników analizuje się bezpośrednio, wyznaczając kolejność oznaczenia na podstawie trwałości danej substancji rozpuszczonej w wodzie, jej podatności na utlenianie lub skłonność do rozkładu.

Pobieranie próbek wody

Warunkiem uzyskania prawidłowych wyników analizy wody jest właściwe pobranie, w sposób odzwierciedlający skład wody w miejscu jej poboru. Próbka powinna być przeniesiona i przechowywana w warunkach wykluczających zmiany jej składu i właściwości.

Potencjał oksydacyjno- redukcyjny

Większość reakcji chemicznych i biochemicznych w wodzie oraz ściekach to procesy utleniania i redukcji. Wielkością wskazującą na zdolności redukcyjno- utleniające wody jest jej potencjał redoks E_r , zależny od stosunku stężeń molowych form utlenionych i zredukowanych składników rozpuszczonych, opisany równaniem:

$$E_r = E_0 + \frac{RT}{nF} \ln \frac{[utl]}{[red]} \quad (1.1)$$

W celu zmierzenia potencjału redoks zestawia się ogniwo złożone z elektrody platynowej i elektrody odniesienia np. nasyconej elektrody kalomelowej $Hg | Hg_2Cl_2 | KCl$ o potencjale 245,6 mV w temp. 20°C. W innej temperaturze jej potencjał wynosi:

$$E_k = 245,6 - 0,63 (t - 20) \text{ mV} \quad (1.2)$$

t- temperatura °C

E_k - potencjał elektrody kalomelowej.

Elektrody po zanurzeniu do wody tworzą ogniwo: Pt |roztwór badany| elektroda kalomelowa o SEM wynoszącej:

$$E_{og} = E_r - E_k \quad (1.3)$$

$$E_r = E_{og} - E_k \quad (1.4)$$

Wielkość potencjału redoks wody E_r wskazuje na jej zdolność do inaktywacji wirusów i jest przydatna w procesie chlorowania wody. Stwierdzono, że przy $E_r = 650 \text{ mV}$ inaktywacja wirusów zachodzi prawie natychmiast. Po dodatkowym oznaczeniu pH wody i wyrażeniu E_r w V można określić wykładnik rH wody według wzoru:

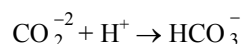
$$rH = \frac{E_r + 0,059 pH}{0,029}, t = 20^\circ\text{C} \quad (1.5)$$

Woda o $rH < 15$ ma charakter redukujący dla $15 < rH < 25$ nie wykazuje właściwości redukujących i utleniających, natomiast przy $rH > 25$ posiada zdolność utleniania.

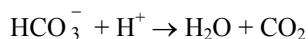
Zasadowość i kwasowość wody

Zasadowość określa zdolność wody do zubożniania kwasów mineralnych i ma duże znaczenie przy ocenie wody do celów gospodarczych i technicznych. Oznaczenie zasadowości polega na określeniu zawartości obecnych w wodzie związków o charakterze alkalicznym. W wodach naturalnych występują przeważnie kwaśne węglany i węglany, w niektórych przypadkach wodorotlenki lub także w małych ilościach krzemiany, fosforany i borany. Są to zwykle sole wapnia i magnezu, a w niektórych wodach występują także węglany potasu i sodu. Zasadowość oznacza się przez miareczkowanie wody kwasem solnym wobec fenoloftaleiny do $pH = 8,3$ (zasadowość wobec fenoloftaleiny), a następnie wobec oranżu metylowego do $pH = 4,5$ (zasadowość ogólna). Zachodzą przy tym reakcje:

do pH 8,3

do pH 4,5

Kwasowość wody polega na jej zdolności do zubożniania zasad i może być wywołana obecnością wolnego kwasu węglowego lub ulegających hydrolizie soli silnych kwasów.

Czynniki wywołujące kwasowość mogą pochodzić z atmosfery (CO_2 , SO_2), z rolnictwa lub ścieków. Woda pochodząca z terenów bagiennych zawiera duże ilości kwasów humusowych i dwutlenku węgla.

Występowanie w wodzie kwasowości nie wyklucza jej zasadowości, jak to ma miejsce w przypadku twardej wody nasyconej CO_2 . Duża kwasowość wody, zarówno pitnej jak i przemysłowej, jest niedopuszczalna z powodu skłonności do rozpuszczania szkodliwych dla zdrowia metali, a także występowania procesów korozji.

Oznaczenie kwasowości wody polega na jej miareczkowaniu za pomocą roztworu wodorotlenku sodu lub roztworu sody w obecności fenoloftaleiny.

Twardość wody

Twardość wody powodowana jest głównie zawartością rozpuszczalnych soli wapnia i magnezu – jest to tzw. twardość ogólna lub całkowita T_c . Twardość całkowita T_c (ogólna) jest sumą twardości węglanowej (przemijającej) T_w i twardości niewęglanowej (stałej) T_{nw} .

$$T_c = T_w + T_{nw} \quad (1.6)$$

Twardość węglanowa (przemijająca) T_w spowodowana jest zawartością w wodzie rozpuszczalnych kwaśnych węglanów wapnia i magnezu $\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$ i $\text{Mg}(\text{HCO}_3)_2$.

Twardość niewęglanową (stałą) wywołują inne (poza kwaśnymi węglanami) rozpuszczalne sole wapnia i magnezu, takie jak: siarczany, chlorki, azotany, krzemiany itp. Za jednostkę twardości wody przyjmuje się taką twardość jaką nadaje wodzie jeden milirównoważnik wapnia lub magnezu w 1 decymetrze sześciennym wody, to jest $20,04 \text{ mg Ca}^{2+}/\text{dm}^3$. Jednostkę oznacza się w skrócie $1 \text{ mval}/\text{dm}^3$. Często twardość wody wyraża się w postaci stopni. Stopień niemiecki 1°N odpowiada zawartości $10 \text{ mg CaO}/\text{dm}^3$ bądź $7,19 \text{ mg MgO}/\text{dm}^3$.

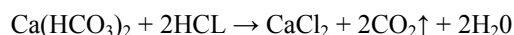
$$1 \text{ mval odpowiada } 2,8^\circ\text{N}$$

$$1^\circ\text{N odpowiada } 0,357 \text{ mval}$$

Stopień francuski 1°Fr odpowiada zawartości $10 \text{ mg CaCO}_3/\text{dm}^3$.

Stopień angielski 1°Ang odpowiada zawartości $14,3 \text{ mg CaCO}_3/\text{dm}^3$.

Twardość węglanową wody oznacza się miareczkując próbkę wody kwasem solnym wobec oranżu metylowego.

Twardość całkowitą wody oznacza się kompleksometrycznie miareczkując mianowanym roztworem wersenianu dwusodowego wobec wskaźnika czerni eriochromowej.

Kompleksometria

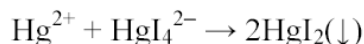
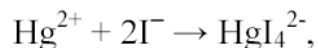
Podstawą metod kompleksometrycznych są reakcje kompleksowania różnego typu, w wyniku których powstają rozpuszczalne i słabo zdysocjowane kompleksy. W zależności od rodzaju tworzącego się kompleksu, miareczkowania kompleksometryczne można podzielić na takie, w których tworzą się kompleksy niechelatywne, utworzone przez ligandy jednofunkcyjne i kompleksy chelatywne, utworzone przez ligandy wielofunkcyjne (wielokleszczowe). W tym drugim przypadku stosuje się często określenie: miareczkowanie chelatometryczne.

Przykładem miareczkowania kompleksometrycznego niechelatometrycznego jest argentometryczne oznaczenie cyjanków oraz oznaczenia merkurymetryczne, np. w reakcji rtęci z jonami chlorkowymi powstaje słabo

zdysocjowany chlorek rtęci(II):

a z jonami jodkowymi powstaje najpierw rozpuszczalny kompleks:

który z nadmiarem jonów rtęci(II) tworzy trudno rozpuszczalny związek, HgI_2 .

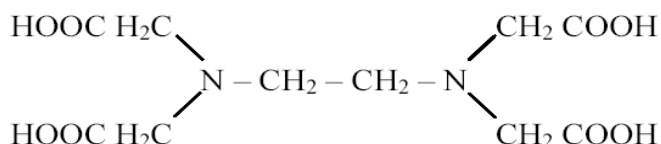
Pojawienie się tego związku (zmętnienie roztworu) wskazuje na przekroczenie punktu równoważności reakcji (miareczkowania).

Istotny rozwój kompleksometrii spowodowało odkrycie przez Schwarzenbacha, w latach 1945-1952, kompleksotwórczych właściwości kwasów aminopolikarboksylowych, których najczęściej stosowanym przedstawicielem jest kwas etylenodiaminotetraoctowy.

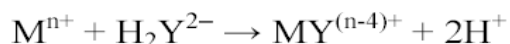
Kwas ten i jego sól dwusodowa są oznaczane skrótem EDTA, pochodzącym od angielskiej nazwy ethylenediaminetetraacetic acid.

EDTA reaguje z jonami metali w stosunku molowym 1:1, niezależnie od wartościowości jonu metalu. Sześć atomów ligandowych jednej cząsteczki kwasu etylenodiaminotetraoctowego (2 atomy azotu i 4 atomy tlenu) wysyca koordynacyjnie atom metalu. Kompleksy EDTA z metalami są bezbarwne lub barwne, jeżeli metal wchodzący w skład kompleksu ma właściwości chromoforowe (np. żelazo, chrom, miedź, nikiel).

Zastępując wzór kwasu etylenodiaminotetraoctowego

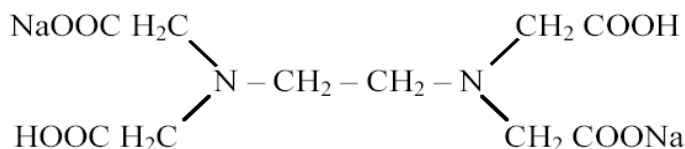

skrótom H_4Y , jego reakcję z jonami metali w środowisku obojętnym można napisać w postaci ogólnego

równania:

Podstawowym odczynnikiem (titrantem) w kompleksometrycznej analizie miareczkowej jest sól dwusodowa kwasu etylenodiaminotetraoctowego, etylenodiaminotetraoctan disodu, oznaczana podobnie jak sam kwas

skrótom EDTA. Sól ta jest znana pod nazwą kompleksonu III ($\text{Na}_2\text{H}_2\text{Y}$),

Kwas etylenodiaminotetraoctowy zwany kompleksonem II, w odróżnieniu od swej soli sodowej praktycznie nie rozpuszcza się w wodzie, dlatego jego zastosowanie jako titranta jest ograniczone.

W zależności od wartości pH, EDTA tworzy prawie ze wszystkimi jonami metali wielowartościowych trwałe, rozpuszczalne kompleksy chelatowe, w których stosunek $\text{M} : \text{EDTA}$ wynosi 1:1. Dzięki wynalezieniu wielu barwnych wskaźników, umożliwiających wyznaczenie końca reakcji kompleksowania jonów podczas miareczkowania mianowanymi roztworami EDTA, kompleksometria znalazła zastosowanie do oznaczania wielu metali – w miareczkowaniu bezpośrednim i odwrotnym, oraz niemetalu – w miareczkowaniu pośrednim.

Mianowane roztwory EDTA można stosować w stężeniach od 0,1 M do 0,001 M, co umożliwi oznaczanie pierwiastków w szerokich granicach stężeń.

Miareczkowanie bezpośrednie polega na dodawaniu mianowanego roztworu EDTA do roztworu zawierającego badany kation oraz odpowiednie odczynniki maskujące i utrzymujące wartość pH na ustalonym poziomie przy czym do wyznaczenia punktu końcowego miareczkowania stosuje się metalowskażniki. W ten sposób oznacza się m.in. glin, żelazo(III), wapń, cer, magnez, cynk, kadm, miedź(II), nikiel, kobalt.

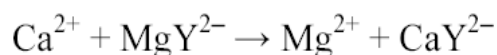
Miareczkowanie odwrotne stosuje się w przypadku, gdy jony oznaczanego metalu zbyt wolno ulegają kompleksowaniu lub gdy w roztworach o pH koniecznym do miareczkowania wytracają się one w postaci osadu. W takich przypadkach do miareczkowanego roztworu wprowadza się nadmiar mianowanego roztworu EDTA oraz odpowiedni roztwór buforowy i nadmiar odczynnika odmiareczkuje się mianowanym roztworem jonu metalu. Metodą tą oznacza się również metale, które tworzą trwałe kompleksy z EDTA, lecz nie reagują ze wskaźnikami (np. tal) lub takie kationy, które tworzą zbyt trwałe kompleksy ze wskaźnikami (takie jak kompleksy kobaltu, niklu i glinu z czernią eriochromową T).

Miareczkowanie podstawieniowe stosuje się w przypadku oznaczania jonów metali, które tworzą z EDTA kompleksy bardziej trwałe od np. kompleksu magnezu z EDTA.

Przykładem tego typu miareczkowania jest oznaczanie wapnia wobec czerni eriochromowej.

Jeżeli do analizowanego roztworu doda się kompleksu Mg-EDTA, w wyniku reakcji wymiany uwalnia się ilość jonów magnezu równoważna ilości oznaczanego kationu.

Uwolnione jony magnezu miareczkuje się bezpośrednio mianowanym roztworem EDTA, przy czym zachodzi następująca reakcja wymiany:

Pośrednie oznaczanie anionów polega na tym, że oznaczany anion strąca się roztworem odpowiedniego kationu, o znanym stężeniu, dodanego w ściśle określonej objętości. Nadmiar użytego roztworu kationu w przesączu po oddzieleniu osadu odmiareczkuje się mianowanym roztworem EDTA. W ten sposób oznacza się na przykład

siarczany, stosując do ich strącania roztwór chlorku baru.

Oznaczenie żelaza w wodzie

Związki żelaza występujące w wodach powierzchniowych i podziemnych mogą pochodzić z gruntów, ścieków przemysłowych, wód kopalnianych, rur i zbiorników, najczęściej są to $\text{Fe}(\text{HCO}_3)_2$, FeCO_3 , FeSO_4 , $\text{Fe}(\text{OH})_2$, $\text{Fe}_2(\text{SO}_4)_3$ i $\text{Fe}(\text{OH})_3$. Żelazo w wodzie może występować w postaci rozpuszczonej, koloidalnej, lub jako zawiesina. Może też tworzyć związki kompleksowe z substancjami organicznymi zawartymi w wodzie. Żelazo w wodzie oznacza się spektrofotometrycznie metodą rodankową .

1.2. Przebieg ćwiczenia

1.2.1. Oznaczanie potencjału redoks wody

Do małej zlewki wlać badaną wodę, zanurzyć elektrody: platynową i kalomelową (uprzednio podłączone do pehametru). Na skali pehametru odczytać wartość SEM zestawionego ogniwa (E_{og}). Zmierzyć temperaturę wody. Potencjał redoks obliczyć ze wzoru:

$$E_r = E_{og} + 245,6 \text{ mV} - 0,63(t - 20) \text{ mV} \quad (1.7)$$

E_r - potencjał redoks wody [mV]

E_{og} - wynik pomiaru SEM [mV]

t - temperatura wody [°C]

Za pomocą elektrody uniwersalnej (szklano-kalomelowej) dokonać pomiaru pH wody i obliczyć rH dla badanej wody ze wzoru (1.5).

1.2.2. Oznaczenie zasadowości i kwasowości

Do trzech kolbek stożkowych o pojemności 250 cm³ odmierzyć po 100 cm³ wody i dodać po 4 krople roztworu fenoloftaleiny. Jeżeli woda zabarwi się na kolor czerwony, należy ją zmiareczkować 0,1M HCl do odbarwienia i ilość zużytych centymetrów sześciennych przyjąć jako podstawę do obliczenia zasadowości wobec fenoloftaleiny. Do tej samej próbki dodać 3 krople oranżu metylowego i miareczkować 0,1M HCl do pierwszej wyraźnej zmiany zabarwienia z żółtej na pomarańczową. Całkowita ilość centymetrów sześciennych kwasu solnego zużytego do miareczkowania próbki wobec fenoloftaleiny i oranżu metylowego oznacza się V_m i przyjmuje się jako zasadowość ogólną.

$$Z = \frac{V_m \cdot 100}{V} \text{ mval} / \text{dm}^3 \quad (1.8)$$

Z_m – zasadowość ogólna

V_m - ilość centymetrów sześciennych 0,1 M HCL zużyta na miareczkowanie próbki wody wobec fenoloftaleiny i oranżu metylowego

V - objętość próbki wody wobec wzięta do oznaczenia

Zasadowość wody Z_p wobec fenoloftaleiny do pH 8,3.

$$Z_p = \frac{V_p \cdot 100}{V} \text{ mval} / \text{dm}^3 \quad (1.9)$$

V_p - ilość centymetrów sześciennych 0,1 M HCL zużytego na miareczkowanie próbki wody wobec fenoloftaleiny do pH 8,3,

V - objętość próbki wody wzięta do oznaczenia, cm³.

Do trzech kolbek stożkowych odmierzyć po 100 cm³ wody badanej, dodać 3 krople roztworu oranżu metylowego i miareczkować roztworem 0,1 M NaOH do uzyskania pierwszej zmiany barwy roztworu próbki badanej.

Obliczyć kwasowość wg wzoru:

$$X_m = \frac{V_m \cdot 100}{V} \text{ mval} / \text{dm}^3 \quad (1.10)$$

X_m - kwasowość mineralna,

V_m - ilość roztworu w cm³ 0,1 M NaOH zużyta na miareczkowanie próbki wody wobec oranżu metylowego,

V - objętość próbki wody wzięta do oznaczenia, cm³.

1.2.3. Oznaczenie twardości węglanowej i całkowitej

Odmierzyć po 100 cm³ badanej wody do 3 kolbek stożkowych dodać 2-3 krople roztworu oranżu metylowego i miareczkować 0,1 M roztworem HCL do zmiany barwy wskaźnika z żółtej na pomarańczową. Liczba mililitrów 0,1 M HCL zużytego do zmiareczkowania 100 cm³ wody daje twardość węglanową w mval. Twardość węglanowa w stopniach niemieckich twardości °N wynosi

$$T_w = 2,8 \cdot X. [^\circ N] \quad (1.11)$$

gdzie:

X - ilość cm^3 0,1 M HCL zużytego do miareczkowania.

Odmierzyć po 100 cm^3 badanej wody do 3 kolbek stożkowych, dodać $2,5 \text{ cm}^3$ buforu (pH =10), 2-3 krople czerni eriochromowej i miareczkować 0,05 M roztworem wersenianu dwusodowego do zmiany barwy roztworu z fioletowego na niebieski.

$$T_{wc} = V \cdot M \cdot 56,08, [^\circ N] \quad (1.12)$$

gdzie:

V - objętość wersenianu sodowego w cm^3 ,

M - stężenie molowe wersenianu sodowego,

56,08 - milimol Ca (mg).

Opracowanie wyników

1. Wykonać obliczenia według podanych wzorów.
2. Na podstawie wskazanych wyników przedstawić krótką charakterystykę badanej wody.

Rodzaje wody uwzględniające jej całkowitą twardość:

- bardzo miękka   od $0^\circ - 4^\circ N$
- miękka   od $4^\circ - 8^\circ N$
- średnio twarda   od $8^\circ - 12^\circ N$
- dość twarda   od $12^\circ - 18^\circ N$
- twarda   od $18^\circ - 30^\circ N$
- bardzo twarda   powyżej $30^\circ N$

Literatura

1. Dąbrowska L. i inni, red. Marta Janosz-Rajczyk : Ćwiczenia laboratoryjne z technologii wody , Częstochowa : Wydawnictwa Politechniki Częstochowskiej, 2003
2. Gomółka B. Gomółka E. Ćwiczenia laboratoryjne z chemii wody ,Wrocław : Politechnika Wrocławska, 1998
3. Sawiniak W. Sobczyk M. Piegsa J. Laboratorium z technologii wody, wyd.2, Gliwice,Politechnika Śląska, 1993
4. Wytyczne WHO dotyczące jakości wody do picia / tł. z ang. - Wyd. 2. - Warszawa : Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych, 1998
5. Stańda J. Woda dla kotłów parowych i obiegów chłodzących siłowni ciepłych, Wyd. 2 popr.. - Warszawa : Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, 1995
6. http://www.chemia.uj.edu.pl/chemanal/dydaktyka/analitycznaI_pliki/kompleks.pdf
7. http://www.thorn.neostrada.pl/index/chem/pdf/budowa_atomu.pdf